

Inhoud

Proloog	7
I Op eigen benen	17
1 Kruipen of niet kruipen, 1942	19
2 Meidagen 1940	24
3 Het bombardement	31
4 Ontgroening in de stad zonder hart	39
5 De kleine kring	45
6 De neutrale Hoogeschool	54
7 Ideologie onder studenten	62
8 'Het praktische standpunt'	69
9 'Naar aanleiding van de Joodse studenten'	77
10 Wat te denken van de Jodenvervolging?	83
II Een kwestie van mentaliteit	91
11 Claes de Vrieselaan 21a	93
12 Oproep!	100
13 Vóór of tegen de democratie	107
14 Hoogeschool in het Duitse Rijk	116
15 Voorbij de kleine kring	122
16 Vervolging	131
17 De bezieler	140
18 Teken en of niet tekenen	146
19 Nooit zal ik vergeten...	154
III Het radicale moment	165
20 Kranten en geld	167
21 Pistol Packin' Mama	174
22 De knokploeg, totaal verzet	180
23 Leerschool voor terroristen	189

24	Frits	198
25	Niemand de stad uit	207
26	Kees Bitter	218
27	Voorbij het einde	223
IV	Leven na de strijd	231
28	Het Wilde Westen	233
29	Kampcommandant Wim	238
30	Zuivering	245
31	De pragmatische Hoogeschool in 1945	253
32	Het handelsleven tegen het licht	259
33	Omstreden vrijheidsstrijd	268
	Epiloog	279
	Dankwoord en verantwoording	294
	Noten	297
	Archieven, interviews en bibliografie	333
	Personenregister	352

Proloog

Dit boek vertelt het verhaal van de hoop en teleurstellingen, en het dagelijks leven, van Rotterdamse studenten die tijdens de Tweede Wereldoorlog in verzet gingen. Hun geschiedenis wordt beschreven vanuit het perspectief van De Keien, een groep van acht Rotterdamse studenten die zich allemaal actief tegen de Duitse bezetting keerden. Zij woonden het grootste deel van de oorlog in een studentenpension aan de Claes de Vrieselaan 21a, dat onder het beheer van een voormalige zeeman en zijn vrouw uitgroeide tot een belangrijk centrum van de Rotterdamse illegaliteit.

Het sprak niet vanzelf dat deze studenten – Frits Ruys, Wim van Dissel, Charles van der Sluis, Mans Mees, Han Goudswaard, Ernst Roosegaarde Bisschop, Arthur van der Stok en Jan Vis – in verzet zouden gaan. Ze waren veelal afkomstig uit liberaal-conservatieve handelsfamilies en voorbestemd voor belangrijke posities in het bedrijfsleven, dat tijdens de oorlog vaak met de Duitsers samenwerkte. Afgezien van hun bevoorrechte afkomst waren het eigenlijk doodnormale jongemannen. Geen van hen had zich vóór de oorlog onderscheiden door enig maatschappelijk engagement of uitgesproken talent. Ze hielden zich amper bezig met politiek en waren niet bijzonder anti-Duits. De Keien hadden belang bij de handhaving van de wereld zoals die toen was ingericht – ook tijdens de bezetting.

Ze waren tussen de achttien en tweeëntwintig jaar oud toen ze na de zomervakantie van 1940 aan hun studie economie begonnen aan de Nederlandsche Economische Hoogeschool, de voorloper van de Erasmus Universiteit. Het verwoestende bombardement van 14 mei hadden ze niet meegemaakt, op Mans Mees na, die met zijn ouders buiten de brandgrens woonde. Ze werden lid van het Rotterdamsch Studenten Corps en richtten de jaarclub De Keien op. De Kei Han Goudswaard merkte later op dat ze als naam ‘iets in de geest des tijds’, ‘iets nationaals’¹ hadden gewild. ‘Alles wat vierkant is moet

ook rollen,' luidde het motto. De naam Keien heeft niet te maken met hun rol in het verzet – dat speelde toen nog niet of nauwelijks – maar naar dobbelstenen, het symbool van de club. Wim van Dissel noteerde na de oorlog dat de naam verwees naar het toeval. Afgezien van de Rotterdammers Mans Mees en Charles van der Sluis waren ze in september 1940 overal vandaan naar de internationale havenstad gekomen: Eindhoven, Wassenaar, Wormerveer en zelfs uit Engeland en Zwitserland.

Samen met hun vijf kameraden vierden Wim, Frits Ruys en Charles van der Sluis, de drie voornaamste personages van dit boek, het vrije studentenleven in een grotendeels verwoeste stad. Hun toekomst was van later zorg en eigenlijk ook dat niet, aangezien de helft van hen na hun studie in het bedrijf van hun vader zou komen te werken: Frits bij J.A. Ruys' Handelsvereniging uit Den Haag, gespecialiseerd in kantoorartikelen en met name typemachines, Charles bij scheepvaartbedrijf Furness uit Rotterdam, Wim in een Eindhovense linnenfabriek en Jan Vis bij de firma Wessanen uit de Zaanstreek, grossier in olie, kaas, vetten en andere voedingsmiddelen.

Alle Keien kwamen uit welvarende families, maar geen van hen mocht zich rekenen tot de *inner circle* van havenbaronnen, bankiers en industriëlen uit oude Rotterdamse geslachten die bepalend waren voor de recente geschiedenis van de stad. Hun combinatie van afstand tot en betrokkenheid bij de handelselite biedt een waardevol perspectief op zowel de Nederlandsche Economische Hoogeschool – in dit boek verder 'de Hoogeschool' – als het Rotterdamse bedrijfsleven tijdens de oorlogsjaren. Zo was Frits' oom Jacob Ruys een Leidse studievriend van Karel van der Mandele, tussen 1940 en 1960 de machtige voorzitter van de Rotterdamse Kamer van Koophandel en in 1913 een van de oprichters van de Nederlandsche Handels-Hoogeschool, zoals het instituut tot 1939 heette.

Van der Mandele geldt als een van de invloedrijkste Rotterdammers van de vorige eeuw en drukte vijftig jaar lang zijn stempel op de ontwikkeling van de stad – en soms ook op die van het land. Op de huidige campus van de Erasmus Universiteit is het centrale plein naar Van der Mandele vernoemd; daaraan is het Erasmus Building gevestigd, met de senaatszaal, de aula en de kantoren van het college van bestuur. Regelmatig bezocht deze 'nestor van zakelijk

Rotterdam² lezingen en bijeenkomsten van het corps, waarvan de sociëteit aan de Eendrachtsweg stond, op loopafstand van het huis van De Keien.

Voor veel Rotterdamse studenten was Van der Mandele hét voorbeeld van succes, die ook een cruciale rol speelde bij de wederopbouw van de stad na het bombardement van 14 mei 1940. Minder bekend is dat hij tot diep in de oorlog nauw samenwerkte met de Duitse bezetter. Dit boek laat zien dat hij een drijvende kracht was achter de reorganisatie van het Nederlandse bedrijfsleven naar Duits model.³

De economie van Rotterdam was sinds eind negentiende eeuw nauw verweven met die van Duitsland. Na de opening van de Nieuwe Waterweg in 1872, die de stad een brede en snelle verbinding met de zee bood, veranderde de stad van een centrum van koophandel steeds meer in een doorvoerhaven voor de Duitse industrie in het Ruhrgebied, die in die periode ook tot bloei kwam. De havenstad profiteerde van het Duitse achterland en de explosie aan economische activiteit trok duizenden Duitsers, die relatief snel in het sociale leven van de stad assimileerden. In 1930 was hun aantal uitgegroeid tot zo'n zesduizend, werkzaam bij grote internationale handelshuizen of als dienstbodes in Kralingse villa's.⁴ De aanwezigheid van de Duitse handel tekende zich scherp in de stad af: ijzerertsbedrijven uit het Ruhrgebied hadden hun eigen transportmaatschappijen; het Duitse ijzer- en staalbedrijf Krupp onderhield een scheepvaartbedrijf in de Leuvehaven, terwijl Thyssen & Co., werkzaam in dezelfde branche, in 1905 de Rijnhaven had aangelegd.⁵ Deze Duitse banden voerden ook naar de Hoogeschool, waarvan het strakke gebouw geïnspireerd was door de Keulse tegenhanger ervan.

Duitse welvaart was elementair voor Rotterdamse voorspoed, zo dachten veel bewoners van de stad zelfs nog tijdens de Tweede Wereldoorlog. En dus ging de handel met de bezetter – ook na het vernietigende bombardement – gewoon door.

Hoe ontwikkelde het verzet van Rotterdamse studenten zich in deze economisch gedreven omgeving, die zoveel banden had met het Duitse achterland? Dit boek probeert deze vraag te beantwoorden in

vier delen. Het eerste deel, 'Op eigen benen', schetst het decor: het dagelijks studentenleven in de havenstad, de economische studie aan de Hoogeschool en het daaraan verbonden bedrijfsleven. Net als veel medestudenten zetten zij de vooroorlogse tradities grotendeels voort. De Keien bieden daarmee een nieuwe invalshoek op de stadsgeschiedenis, waarin het bombardement van 14 mei 1940 niet per se een breuk vormt tussen de periode voor en na de oorlog. Toch zetten de nazificatie van het hoger onderwijs, de reorganisatie van het economische leven, de groeiende afkeer van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) en de ontluikende illegale activiteit van een enkeling de alom geproclameerde neutraliteit van hun studentenleven en de Hoogeschool steeds meer onder druk.

Het tweede deel, 'Een kwestie van mentaliteit', laat zien in hoeverre de Keien hun ongebonden studentenleven konden voortzetten tijdens de toenemende Duitse repressie en de vervolgingen van Joden en illegale werkers. Sommige Keien raakten steeds meer bij de illegaliteit betrokken.

Na de sluiting van het hoger onderwijs werden de Keien 'conservatieve radicalen' en werden zij een voor een actief bij verschillende illegale organisaties, zoals beschreven in het derde deel, 'Het radicale moment'. Frits Ruys, voortrekker van verzet in Rotterdam, had daarmee een speciale bedoeling: zij moesten hun apolitieke idealen van eenheid en opoffering uitdragen binnen de vaak verdeelde illegaliteit in de havenstad. Nogal een opgave voor een stelletje jongemannen, dat aanvankelijk liever losging op de sociëteit.

In het vierde deel staat de ontzuivering na de bevrijding in mei 1945 centraal. En de zuivering, of het gebrek daaraan. Rotterdamse historici belichten doorgaans vooral de rol van het bedrijfsleven tijdens de wederopbouw, terwijl nog steeds nauwelijks of geen aandacht wordt besteed aan collaboratie in de naoorlogse berechting van het economische leven.⁶ Ook de meeste Keien pikten de draad op van het leven dat al vóór de oorlog voor hen was bedacht. Zij gingen aan de slag bij grote bedrijven, kochten villa's, stemden vvd en werden lid van de Rotary: op-en-top establishment. Welke waarde hechtten de Keien in hun naoorlogse levens aan het verzet tegen de bestaande orde in hun studententijd? Ook dat komt aan de orde in dit laatste deel.

Veel onderzoek naar het Nederlandse academische leven tijdens de Tweede Wereldoorlog beperkt zich tot het optreden van de universiteit of hogeschool.⁷ Het illegale werk van studenten buiten hun onderwijsinstelling wordt daarin dan in kort bestek besproken, meestal vanaf de oprichting van de grote illegale organisaties in 1943; het verzet daarvoor was meer versnipperd. De verscheidenheid aan gebeurtenissen, netwerken, overwegingen en de relatieve willekeur op de vaak lange, kronkelende weg naar verzet zijn vooral nog onderbelicht gebleven. Juist de acht Keien, die los van elkaar om uiteenlopende redenen in het verzet gingen, laten die verscheidenheid goed zien.

Het Rotterdamse studentenleven in oorlogstijd verschijnt levendig in het logboek van jaarclub De Keien, dat loopt van 30 augustus 1940 tot 16 april 1942. Een paar keer per week schreef steeds een van hen anoniem op een typemachine een kort verslag van hun studentenwereld, hetgeen inzicht biedt in hun onderlinge verhoudingen, het leven tijdens de bezetting en, uiteindelijk, zelfs hun illegale werk. Daaraan dragen ook hun persoonlijke archieven bij, met daarin de oorlogsherinneringen die vooral de Keien Wim van Dissel, Charles van der Sluis en Ernst Roosegaarde Bisschop rond hun pensionering op schrift hebben gesteld. Verder is veel correspondentie (tijdens en na de oorlog) bewaard gebleven tussen de jaarclubleden onderling, met illegale werkers en studenten van de overige vier oudste studentenverenigingen, waarvan ook de archieven zijn geraadpleegd: de Rotterdamsche Vrouwelijke Studenten Vereeniging, de gereformeerde Societas Studiosorum Reformatorum Roterodamensis, de katholieke rsv Sanctus Laurentius en het overwegend liberale Rotterdamsch Studenten Gezelschap. Charles heeft een omvangrijk archief nagelaten in het Stadsarchief Rotterdam dat tevens veel materiaal en documentatie bevat over het brede verzet in de havenstad.

Belangrijke bronnen zijn verder interviews met nabestaanden en tijdgenoten, persoonlijke archieven van andere Rotterdamse studenten, handelslieden en hoogleraren, het archief van de Nederlandsche Economische Hoogeschool in het Stadsarchief Rotterdam, het Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOO) en het Nationaal Archief. Deze bronnen bieden soms onverwachte inkijkjes in de mentaliteit van het handelsleven, want de documentatie over de periode 1940-

1945 in archieven van personen uit het economische leven en van bedrijven is vaak zeer beperkt.⁸

Dit is de eerste studie met het verzet van Rotterdamse studenten als onderwerp. Dat is opmerkelijk, temeer omdat sommige studenten een vooraanstaande positie innamen binnen het brede Rotterdamse verzet, en vanwege hun naoorlogse betekenis voor de geschiedschrijving daarvan.⁹ Ondanks dat de Keien centraal staan, deden corpsstudenten zeker niet vaker illegaal werk dan andere studenten. Het Rotterdamse corps onderscheidt zich, zeker de laatste decennia, vooral door de bijzonder actieve verzameling van verhalen en informatie over leden die tijdens de oorlog in de illegaliteit actief waren. Daarentegen heerste bijvoorbeeld onder SSR-R-leden na de oorlog een erecode dat er niet over de eigen verdiensten tijdens de oorlog mocht worden gesproken, wat op een enkele uitzondering na ook niet gebeurde. Vanuit het perspectief van de Keien wordt hun zwijgen een beetje doorbroken.

De beleving van de oorlog en verzet was gekleurd door hun studentenleven, dat toentertijd een stuk meer losgezongen was van de rest van de maatschappij. Tegelijkertijd biedt de geschiedenis van de Keien inzichten in de brede geschiedenis van het illegale werk, omdat zij in allerlei geledingen daarvan actief werden: de onderduikhulp, het Nationaal Steun Fonds, de Zeemanspot, de illegale pers, de Inlichtingendienst, de knokploegen, de Ordedienst en het Lokaal Werkcomité. Corpsstudenten sloten daarbij onwaarschijnlijke allianties met communisten, gereformeerden, katholieken, zeelieden en zakenmannen. De Kei Charles werkte mee aan beeldbepalende boeken als *Guerilla* (met één 'r') *in Rotterdam* (1946) door T. de W. en C.V., *Guerrilla in Rotterdam. De paramilitaire verzetsgroepen 1940-1945* (1995) van J.L. Pauw en Albert Oosthoeks *Nieuw Licht op Liquidaties* (2015).

Al deze illegale werkers (zo noemden leden van het verzet zichzelf) en groepen kwamen samen in het studentenspension aan de Claes de Vrieselaan. Prominente illegale werkers liepen er dagelijks in en uit, op de kleine studentenkamers smeedden zij sabotageplannen en hielden ze inspirerende lezingen. Koeriers ontvingen er instructies

voor de bezorging van illegale kranten en vanuit een van de kamers liep een smalle trap naar een vliering waar Engelse piloten werden verborgen, die via België naar de vrijheid werden gesmokkeld. Pa en ma Riedé, de beheerders van het pand, werden een begrip. ‘De moeder van het Rotterdamse oorlogsverzet,’ kopte *Het Vrije Volk* na het overlijden van ma Riedé in 1975. Tot op de dag van vandaag staat het huis overeind, in een stad waar de geschiedenis vaak is weggevaagd; huidige straatnamen verwijzen naar studenten die er over de vloer kwamen – en naar oud-bewoner Frits Ruys. Hun geschiedenis – brieven, toespraken, verslagen – is voor een belangrijk deel opgeslagen in talloze mappen die Wim van Dissel, tussen 1940 en 2007 voorzitter van de jaarclub, na zijn pensioen van verhelderende etiketten voorzag.

Wim piekerde er soms over of de herinnering aan hun gezamenlijke strijd de enige reden was dat de Keien elkaar nog zagen. Op andere momenten leek het verleden hen juist te verdelen. Terwijl de een werd geplaagd door nachtmerries en schuldgevoel, bladerde een ander behaaglijk door fotoalbums. Was hun vriendschap niet meer dan een rituele herinnering aan hun oorlogstijd?

